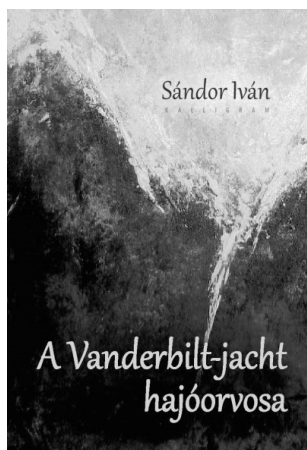

MÉNESI GÁBOR

„Sokat kibír az ember”

SÁNDOR IVÁN: A VANDERBILT-JACHT HAJÓORVOSA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2014
203 oldal, 2990 Ft

”

Minden bizonnyal már a címválasztás láttán elcsodálkozik az olvasó, aki jól ismeri Sándor Iván eddigi munkáit, s ugyanígy meglepetést kelthet az a történet, amellyel kezdetét veszi az új regény. Ez nem véletlen, hiszen az író által exponált dilemmák általában nem efféle szüzséhez kapcsolódnak. Sokkal inkább olcsó lektúr lapjaira illenék mindaz, ami az első fejezetben kibontakozik, vagy legalábbis – ahogy a fülszöveg írója fogalmaz – a nagy kalandregények indulnak így. Kellermann Feri, a harmadéves medikus – aki nem melleleg jól nevelt, művelt, idegen nyelveket beszélő fiatalember – elhalsztja utolsó szemeszterét, és annak érdekében, hogy anyagilag megalapozza jövőjét, Németországba utazik, és munkát vállal. Amszterdamban élő bátyja ajánlotta őt egy kieli fogorvosnak, Carl Schütznek, aki mellett asszisztensként helyezkedik el. A véletlennek köszönhetően azonban hamar tovább áll. Történik ugyanis, hogy az egyik esős éjjelen becsenget a rendelőbe két esőköpenyes idegen, mert az egyikük sürgős fogászati ellátásra szorul. Miután Feri végzett a beavatkozással, a két férfi sietve, fizetés nélkül távozik, de másnap hősünk egy nagy összegű csekk mellé meghívást kap a milliárdos Cornelius Vanderbilt jachtjára. Feri el is megy, és felajánlják neki a megüresedett hajóorvosi posztot. Az Alva nevű hajóval bejárja a tengereket és az óceánt, elvetődik négy kontinens kikötőibe, számára ismeretlen városokba érkezik, szállodákban, kastélyokban, kaszinókban, bárokban fordul meg. Élményeiről beszámol leveleiben jövődöbelijének, Zsóknak, illetve fivéreinek, Lacinak és Andrásnak. Gyakran idegennek érzi azt a világot, amelynek részese lesz, s úgy tűnik, mintha távolról figyelné a hajón utazó önmagát: „Drága Zsóknám! Mintha egy történetet írnék, regényt, amelyben valakinek a történetét írom, de az a valaki én vagyok. Elképzelem, hogy miközben olvasod, arra gondolsz, hogy nem is a levelemet olvasod, hanem egy regényt” – írja. (58.) A szerző – ahogy erről a könyv bemutatóján és interjúkban is beszámolt – sokáig nem tudott mit kezdeni azokkal a levelekkel és ké-

pezlappokkal, amelyeket Amszterdamban élő nagynénjétől kapott, s csupán három évtized elteltével volt képes a sajátjává tenni az anyagot, ekkor jelent meg ugyanis előtte az a vízió, amelyre felépítette a regénykonstrukciót.

Kellermann alakja joggal emlékeztetheti az olvasót Kiss Ádámra, hiszen mindketten sodródnak, *Az éjszaka mélyén 1914* főhőse a különböző európai hadszíntereken az első világháború idején, Feri az óceánon. Nagyon keveset fognak fel abból, ami körülöttük zajlik, egyikük sem alakítója az eseményeknek, azok csupán megtörténnek velük. Sajátos feszültséget teremt *A Vanderbilt-jacht hajóorvosa* értelmezése közben, hogy a befogadó – a főszereplővel ellentétben – kezdettől fogva tisztában van azzal, milyen erők készülődnek a mélyben. Sejtetik ezt az első mondatok utalásai, a kikötőre lecsapó vihar pusztítása, a morajlás, majd pedig egyértelművé teszi, ahogy – a nemzetközi egyezményeket figyelmen kívül hagyva – tekintélyt parancsolóan kiemelkedik a hullámokból a Deutschland hadihajó, és néhány ágyúlövéssel bejelenti érkezését. Mindez 1933-ban, Hitler hatalomra jutásának évében történik, ekkor érkezik ugyanis Kellermann Feri Kielbe, s ekkor indul világ körüli útjára. Az ovális kajütablakon kipillantva maga is érzékeli a változást, de ennek lényegét, természetét nem ismeri fel, a vihar látványa gyermekkori olvasmányait, a hullámokkal dacoló bátor hajósok képét idézi fel benne. Sándor Iván regényalakja a milliárdos hajóján utazva tapasztal ezt-azt, értesül erről-arról, ám különösebb jelentőséget nem tulajdonít észleleteinek, nem lát a felszín mögé. Jellemző mozzanat, amikor éppen Havannában időzve nem tudja azonosítani Hitler hangját, mely a rádióban hallható, és egy helybéli újságírótól tudja meg, ki szónokol. Beszélgetőpartnere még azt is hozzáfűzi: „Csak annyit tudok a magyarokról, hogy ott élnek ennek a hangnak a közelében és talán semmit sem értenek belőle, mint ön.” (56.) Egyik este Kellermann Feri a kapitánnyal sétál a fedélzeten, s a vizet nézve megszólal: „Önnek bizonyára megszokott a látvány, nekem csodálatos... (...) Nem könnyű felfognom ezt a sötét nyugalmat.” Erre Mister Haig így válaszol: „Rátalált barátom a pontos szavakra. Úgy látom, Mister Vanderbilt éppen azért kedvelte meg, mert más, mint mi... (...) Örüljön a tapasztalatlanságának és a gyanútlan-ságának” (38.) Ezek az indító fejezet hangsúlyos mondatai. Nemcsak arról van szó, hogy nincs tengerjáró tapasztalata, hiszen a regényhős perspektíváját, attitűdjét annak *gyanútlan-sága* határozza meg, amivel azonban koránt sincs egyedül. A hajón szolgálatot teljesítő idősebb angol tisztek ugyanúgy nem látták tisztán az újabb katasztrófa közelségét, mint a fiatal hajóorvos. Pedig ők átérték az előző nagy háborút, de egyáltalán nem biztos, hogy tudnak bármit is kezdeni korábbi tapasztalataikkal. Mindannyian részt vettek az 1916-os jütlandi ütközetben, aminek gyakori említése kapcsolatot teremt a két világháború között, kifejezve, hogy a történelem reaktiválja a korábbi eseményeket. Másrészt azt is megmutatja, hogy az egykori résztvevők minden évben saját győzelmük tudatában emlékeznek meg a csata befejezésének napjáról, teszik mindezt a hamis mítoszok életben tartásával, az öncélúan megváltoztatott múltkép felnagyításával. A szereplők gyanútlan-ságát még hangsúlyosabbá teszi a színtér, a hajót körülölelő, végtelennek tűnő óceán, amely eleve elszigeteli a szereplőket, de Vanderbilt külön gondoskodott arról, hogy a jacht személyzetét elzárja a külvilágból érkező hírektől, csupán ő tájékozódik rendszeresen a tőzsdei eseményekről.

Az író szándéka tehát nem az volt, hogy elmesélje az álomszerű hajóút történetét, inkább olyan perspektívát keresett, amely a főhős kalandjait regénykonceptiója részévé teszi – ennek lehetett hangsúlyos eleme az említett gyanútlan-ság –, illetőleg utat nyit a jelen felé. Aligha mondunk újat azzal, hogy Sándor Iván a múltat a mindenkori jelen tapasztalatai felől kö-

zelíti meg, mindig szüksége van a mai, immár huszonegyedik századi pillantásra, amely visszatükrözi a huszadik század traumatikus eseményeit. Ahogy egyik jelentős esszéjében fogalmaz, a „jelenre és a múltra *együtt* rányitó írói látásmód és poétikai kombinatorika hozza magával a történelmi téma áttűnését a legváltozatosabb tematikákba”, és azt is hozzáteszi, „a regény megtalálta a nyelvi-formai eszközöket, hogy a múlt történéseibe mai lélektani motívációt vigyen bele, hogy a történéseket a nem történések vákuumában jelenítse meg, az ürességet, a körköröséget, az utolsó világokban születő első világok emberi helyzeteit leírja”. (Sándor Iván: *A történelem (regény)beszédese némasága*. In: *Uő: Hajózás a fikció tengerén*. Szépmesterségek Alapítvány, Miskolc, 2013. 46.) A szerző a történelem szorításában megmutatókozó egyéni léthelyzeteket állítja vizsgálódásai homlokterébe, ezek ábrázolásához keresi évek, évtizedek óta a számára érvényes nyelvi-poétikai konstrukciókat. Nem meglepő tehát, hogy új regénye következő fejezetei nagy időbeli ugrással a kétezres évekbe vezetnek az olvasót, s Kellermann Feri helyére főszereplőként unokaöccse, Gyuri lép. A legfiatalabb Kellermann fiú, András gyermeke ő, akinek alig van fogalma családjá történetéről. Eleinte próbálta faggatni apját a múlttól, ám egy idő után felhagyott a kérdezéssel, mivel látta, hogy apja nem akar beszélni. Így éli mindennapjait – egy óbudai gimnáziumban rajzot tanít –, ám váratlanul telefonhívást kap egy idős asszonytól, aki otthonába invitálja a férfit. Zsóka, mert-hogy arról az egykori lányról van szó, akinek Feri levelei elsősorban szóltak, évtizedek óta cipeli magával a múlt terheit, életét a szégyenérzet tölti be, amiért annak idején tehetetlenül nézte végig, ahogy zsidó barátnőjét, Glück Évikét (Kellermann Laci feleségét) elhurcolták. Most elérkezettnek látja az időt, hogy átadja a Kellermann család leszármazottjának a megőrzött leveleket, képeslapokat és fényképeket, s arra kéri, tudja meg, mi történt családjával. *Az éjszaka mélyén 1914* emlékfeltáró-nyomozó figurájához, Illés K. Andrásához hasonlóan Kellermann Gyuri is elindul, végigjárja nagybátyja útját, megpróbálja felkutatni az emlékeket, és tisztázni családjá múltját.

Mára a történészek közül többen felismerték, hogy – szemben bizonyos akadémikus nézetekkel – az általuk konstruált múltkép nem az egyetlen érvényes igazságot hordozza, hanem egyike a lehetséges értelmezéseknek. Gyáni Gábor írja egyik könyve bevezetőjében: „A szakmai éthoszához ragaszkodó történész egyre kevésbé találja a maga helyét (...) a mind kaotikusabb történelmi diskurzusban; az eddig szentnek tartott véleménye a múlt egyes dolgairól hovatovább alig több a múlt *egy lehetséges*, ráadásul nem túl népszerű elgondolásánál. A ma embere jelene aktuális szellemi-érzelmi szükségleteitől hajtva, a jelenbeli tapasztalatai nyomán keresi a múlttal való találkozás lehetőségét, amely azonban nem feltétlenül illeszkedik végül a történészek történelméhez”. (Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010. 8.) Természetes, hogy Sándor Iván, akit erősen foglalkoztat a múlt-hoz való viszonyunk, érzékenyen reagál a történettudomány aktuális dilemmáira, a történelem veszendőségével kapcsolatos észrevételekre. *A Vanderbilt-jacht hajóorvos*a különböző életutakat, sorsképleteket mutat fel, eltérő kérdezésmódokat, válaszkísérleteket a múltra, de egyúttal a jelenre és a jövőre vonatkozóan, a múltértelmezések pluralitását, az emlékezet sokféleségét jeleníti meg, melyekkel Kellermann Gyuri – és rajta keresztül az olvasó – szembesül. A cardiffi kórház adattárában – ahová ugyancsak nagybátyja állomásait követve érkezik – például helyhiány miatt bezúzzák a régi anyagokat. A főszereplő látogatásakor éppen a Kellermann Feri érkezését megelőző év van soron. Az alkalmazott azt állítja: „Vannak teóriák, amelyek szerint a huszadik században túl sokat akarnak megjegyezni és megőrizni. Olyasmint

is, amit az emberiség nagy részének eszébe nincs ismerni. Az emlékezni tudásnak határai vannak, törölni kell a múltat...” (136.) Gyuri eljut Kielbe is, ahol Schützcék házában Heinrich Beifeldet és feleségét találja, akik szívélyesen fogadják. A szerkesztő múltkutatással foglalkozik, a tényfeltáró rovatot vezeti a kiadóban, ahol dolgozik. Amikor évekkor korábban azt a feladatot kapta, hogy felkutasson egy olyan családot, amelyben a hajdani nagyapától és apától kér magyarázatot a múltból egy korosztályához tartozó fiatalember, saját apja és nagyapja történetével indította el a cikksorozatát. Minden körülmények között vállalta a szembenézést családjával múltjával, még akkor is, ha rendkívül gyötrelmes volt számára, amit megtudott. Nagyapját az érettségit követően besorozták, tizennyolcan vonultak be az osztályból, mindössze heten maradtak életben. Megfogadták, hogy visszavágnak egyszer. Évekkel később Hitler feltétlen híve lett, fia, a szerkesztő apja pedig tízévesen a Hitlerjugend tagja. Kiderült az is, hogy ők vitették el a Schütz házaspárt, amikor felfedezték náluk (mindketten rendszeresen jártak az orvoshoz fogászati kezelésre) az elbújtatott zsidókat. A doktor nem élte túl a deportálást, az asszonyt hónapokig kórházban kezelték, majd menhelyre került. A szerkesztő nagyapja jutalmul megkapta Schützcék lakását.

Útja során Kellermann Gyuri megismerkedik Marianne-nal, s már az első pillanatban mindketten érzik, hogy valami erősen, megmagyarázhatatlanul összekapcsolja őket. Más ez, talán több is, mint a testi szerelem, miközben azt sem nélkülözi a kapcsolatuk. Az asszony eredeti szakmája szerint építészmérnök, leginkább a múlt építészeti rekonstrukciója foglalkoztatja, elszántan, módszeresen kutatja a múlt jeleit, idegenvezetést vállal, konferenciáról konferenciára jár. Oradour községből érkezik, ahol a normandiai partraszállást követő harmadik napon a német katonák megtorlasként hatszáznegyvenkét embert gyilkoltak meg. A falut nem építették újjá a pusztítás után, hanem megőrizték a romokat. Marianne másodmágával egy pályázat nyerteseként részt vesz azon a berlini konferencián, amelyre Gyuri is elkíséri. A másik díjazott egy prágai zsidó író, akinek szüleit Auschwitzban pusztították el. Ezen a ponton ágyazódik bele a regény testébe az a néhány oldalas, kurzívval szedett szöveg, amely az író felolvasásaként hangzik el. A történet szerint Z. törvényszéki bíró útnak indul apja intésére, aki ugyancsak bíró volt, és „kezdeményezett a törvények ellentmondásainak tisztázására bizonyos eljárásokat”. (145.) Z. útja során minden homályosnak, átláthatatlannak tűnik, semmi nem bizonyos, kézzelfogható. Céljához érkezve csak egy üres lapot talál. Kérdésére, hogy mit jelent, apja így válaszol: „Talán azt, hogy nem is található az, amit kutattam, aminek a keresésére útnak indítottalak.” (153.) Sándor Iván írásművészetében állandó igazodási pontként van jelen Franz Kafka látásmódja és szellemisége, gyakran megidéződnek szövegei és motívumai. Különösen foglalkoztatja *A törvény kapujában* című novella, amely beépült *A per* kilencedik fejezetébe. Nem véletlen, hogy *A Vanderbilt-jacht hajóorvosában* felbukkanó cseh író készülő művének éppen a kilencedik fejezetét olvassa fel, s annak álomszerű jelenete erősen kötődik a Kafka-írások atmoszférájához, másrészt megfejthetlenségével finoman kapcsolódik Sándor Iván regényének mondanivalójához. „Joseph K. még azért pusztul el, mert a Törvényt kereste. A mai Kereső már felismerheti, hogy a Törvény azért tartalom nélküli forma, mert elenyészett: *nincs*” – olvashatjuk a szerző egyik esszéjében. [Sándor Iván: *(Meg)érintések (4.)* Jelenkor. 2012. 7-8. 771.] A mostani regény borítójára kiemelt gondolat („...álmaiban az apja mindig arra bízta, keresse a Törvényt. Akkor is, ha nem található. Akkor is, ha nincs...” [199.]) egyúttal a szellemi ember újabb kihívásaira is utal.

A *Vanderbilt-jacht hajóorvosában* az is megfogalmazódik, hogy a múltrekonstrukció, a múlt nyomainak rögzítése és feltárása intézményes keretek között sem valósulhat meg a maga teljességében, nem tükrözhet egyetlen igaznak vélt megközelítést. Nem véletlenül érzi azt Gyuri a ravensbrücki láger felé haladva, hogy „nem az egykori táborhoz fog megérkezni, valamiféle múzeumhoz csak, ahová békésen lehet belépni, és ha már ott lesz, semmivel sem kerül közelebb a *dolgok*, így gondolkozik róluk, a *dolgok* megismeréséhez, a megismerhetetlen az megismerhetetlen”. (98.) A Vanderbilt Múzeumban minden rekvizitum fellelhető, amely a milliárdos családjának múltjához köthető, ugyanakkor a látványosság, az üzleti siker válik elsődlegessé. A harminc év körüli igazgatót az motiválja, hogy felvegyék a versenyt a felújított floridai Disneyland Parkkal. Mindezt Marianne is belátja, s felmondja állását. „Elég volt. A romokból... a turistákból... a konferenciákból... Belefáradtam... Kaptam egy jó ajánlatot. Párizsba költözöm. A Marais negyed régi épületeinek a rekonstrukciójánál fogok dolgozni... más világ...” – mondja, mire Kellermann Gyuri megjegyzi, hogy a Marais negyed is múlt, ám az asszony szerint: „Más múlt... Soha nem lehet kitérni előle, de ez más múlt...” (199.)

A Kielben megismert újságíró felfogásával merőben ellentétes nézőpontot képvisel az ügyvéd, akivel az utolsó, *Alászállás* című fejezetben találkozik a főszereplő (hozzá másik nagybátyja, László sorsának felderítése juttatja el, akiről mindössze annyit tud, hogy az orosz frontra került, s ott nyoma veszett), ő ugyanis nem hajlandó vállalni a szembenézést háborús bűnökbe keveredett apja múltjával, tetteivel. Véleményét hosszas monológokban adja elő Kellermann Gyurinak egy vendéglő asztalánál, számos rövidital kíséretében (beszélgetőtársa reagálásait, ha van is módja erre, nem olvashatjuk), s a fejéhez vágja: „Azt mondja, rájött az útján, hogy a rokonai gyanútlanok voltak... na látja... mások is lehettek gyanútlanok... azt mondja, más az, aki áldozatul esik a gyanútlanágának és mások a gyanútlanág vámszedői... Más áldozatnak és más tettesnek lenni? Megnyugodhat, ha eljutott ideig. Úgy látom, mégsem nyugodt. Én az vagyok... sokat kibír az ember...” (198.) Vannak tehát (a regény szereplői között is) olyanok, akik mindenáron felejtetni próbálnak, nem mernek, vagy nem akarnak szembenézni az egykori történetekkel, netán meghamisítják azokat, esetleg a reváns vágya hajtja őket, miközben mások állandó küzdelmet folytatnak a történelemmel, s arra törekednek, hogy szembenézzenek nemzetük és családjuk múltjával, akár annak szégyenteljes mozzanataival is. Sándor Iván regénye azt is sugallja, hogy ebben az értelemben másképp működik az emlékezet és a felejtés Kelet-Közép-Európában, mint a kontinens nyugati felén. Találónan mutatnak rá a különböző attitűdökre Jan Assmann terminusai: „A hideg emlékezés, teóriája szerint, befagyasztja a történelmet, mivel makacs ellenállást tanúsít a történelmi változások beáradásával, a szakadatlanul zajló történetek akár egyszerű tudomásulvételével szemben is. A hideg emlékezés alternatívája, helyesebben ellentéte a »forró« emlékezés, az a fajta memorializációs gyakorlat, amely a múlt feldolgozása révén a múlt meghaladását jelenti.” (Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt*. Élet és Irodalom. 2012. augusztus 10. 11.) Aligha kell kommentálni, hogy Sándor Iván mely térségekben miféle hozzáállást tart jellemzőbbnek. Mindezt anélkül képes az olvasó elé tárni, hogy szereplői az írói tézisek szócsöveiként lépnek fel. Sokszor leírtuk már az életmű kapcsán, hogy két meghatározó műfaja, a regény és az esszé elválaszthatatlanul fonódik össze. A problémafelvetés hasonlatos, az útbejárás – már csak a kifejezőmód, az eszköztár különbözőségéből adódóan is – eltérő. Előfordulhat, hogy a regényíró műhelygondjai kívánják meg a további mélyfúrást az esszé segítségével, miként az is, hogy az esszében körüljárt dilemmák – legyen szó történelmi vagy éppen a regényműfaj

módosulásait érintő kérdésekről – szűrődnek át a szépprózai művek világába. Mindez azonban nem terheli meg a regényeket, nem teszi azokat esszészerrűvé, hiszen Sándor Iván valódi sorsokat ábrázol, hús-vér regényfigurákat teremt.

Az író előző regényeihez hasonlóan ezúttal is fontossá válik a vizuális látásmód, a filmszerűség, a jelenetek és szereplők kameryszerű megközelítése, a fotók jelenléte, a fényképezés eljárása. Az első fejezetben többször tanúi lehetünk az exponálás pillanatának, s a korabeli fényképek hetven évvel később előkerülnek. A Vanderbilt Múzeum látogatói vetített képeken tekinthetik meg azokat a felvételeket, melyek eredetijét Kellermann Gyuri őrzi. Miként a fotós Illés K. András, úgy a rajztanár is vizuális jelekkel dolgozik. Szobája falán Bosch- és Klee-metszetek találhatóak. Jelzészerrű, hogy mielőtt csengeni kezd a telefon (mint megtudjuk, ekkor hívja Zsóka), éppen Bosch *Szénásszekér* című képét nézi, amelyen a két hatalmas kocsikerék halálra őrli a közéjük szorult alakokat. Korábban Feri tekintete találkozik Goya *Kolosszusával*, mely súlyos viharfellegek között előretörő óriást ábrázol. Klee késői képeire egyik diákja hívja fel a rajztanár figyelmét, s Gyuri fellapozza a festő albumát: „két évtizeddel az ezerkilencszázhuszas *Angelus Novus* után is felbukkannak a képeken angyalok, olvasta, de ezek már kísérteties figurák a háború árnyékában, arctalan arccal, test nélküli testtel, a rejtett borzongás úszik át rajtuk, olvasta, már nem az angyali tekintet, hanem a gépanyal tekintete látható, kikényszerítve nézőiből, hogy a teljes katasztrófát, a történelem gépezetét lásdák”. (97.) Olasz Sándor szerint a képek, képleírások funkciója nem a megállapítás, helyette inkább „láthatóvá tesznek valamit, művészi létük, regénybeli jogosultságuk a szavakkal leképezhető tapasztalásmezőkön túl tárul föl”. (Olasz Sándor: *Isméné arca*. Jelenkor. 2010. 2. 223.) Most is ez történik, hiszen az író által megidézett alkotások éppen a történelem fenyegetését, a személyiséget felőrlő hatását emelik ki. Érdemes továbbá felfigyelni arra, ahogyan Sándor Iván a bekezdésekkel bánik. Időnként pillanatnyi benyomásokat oldalnyi bekezdésben részletez, máskor pedig évtizedekre, évszázadokra ható mozzanatokot egyetlen sorba sűrít. Annak folyamatát, ahogyan Kiss Ádám elveszíti személyiségét az öldöklő háborús gépezet részeként, a lovasrohamok szédületes iramát, a lovak ügetve, léptetve, máskor vágatva haladását felidéző mondatritmus érzékeltette nagyszerűen. *A Vanderbilt-jacht hajóorvosában* a fentebb említett vákuumhelyzet, a történelmi körforgás végeláthatatlanságának ábrázolását segíti a tenger hullámzásához hasonlatos szövegalakítás. Erre utal kritikájában Tarján Tamás, amikor a regény kapcsán „hidropoétikáról”, s „a tenger, a hatalmas vízmozgás diktálta lendületekről és megtörésekről” beszél. (Tarján Tamás: *Hűtött hő*. www.revizoronline.hu)

A huszadik század megrázó eseményeivel szemben az emberség szólamát tükrözi – s a képekhez hasonlóan megragad valamit a kimondhatón túli tartományból – Schubert *c-moll szonátája*. A szelíd Allegro, majd a heves Allegretto végighúzódik a regényen, egyszer gyengéden, hibátlanul csendül fel, máskor pedig erőteljes leütésekkel, olykor tévesztésekkel szólal meg. Első alkalommal a doktor felesége játssza, s a dallam összekeveredik a kinti zajokkal, a parancskiáltásokkal, a ház előtt elhaladó rohamosztag lépteinek dübörgésével. Feri a pianó mellett állva felidézi azt a pillanatot, amikor kedvese, Zsóka keze alatt csendült fel az ismerős melódia. Amikor az első fejezet végén visszatér Schützékhez, már erősen érzékelhető a háború közelsége. Az asszony ismét leül a zongorához. „Frau Schütz olyan szépen játsza Schubertet, mint régen” – állapítja meg Feri. Doktor Schütz azt válaszolja: „Meg akar vele nyugtatni... Az utcán könyveket égetnek.” (77.) Schubert zenéjéhez hasonlóan az emberi értékeket közvetíti az a jelenet, amelyben Kellermann Gyuri Marianne-nak számol be a prágai

író regényéről, miután megkapta annak dedikált példányát. Megírja könyvében a saját emlékeit, felidézi a pillanatot, amikor apja nyomait kutatva eljut Prágába, és megkeresi a szülőházát a Moldva-parton. „Felnéz az ablakra, ahonnan kisgyerekként az apjával együtt bámulta a folyót. Felidézi a régi érzését. Boldog. És mit kezdek ezzel az egykori érzéssel? írja Richard. Mire megyek vele? Semmire. De mégis megismerte valaha, írja, az érzést, s ezt nem veheti el tőle már senki. Azok sem, írja, akik az apját elvették tőle.” (199.) Felidézük ezek a mondatok Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjét, mely megkerülhetetlen Sándor Iván számára. *Rocinante nyomában* című esszéjében idézi Ottlikot, aki leírja, amint Esti Kornél Stockholm – vagy talán a halál – felé tartó utazása során a hőésésben ráismer gyermekkori érzésére, és boldogság tölti el. Ezt a felismerést nevezi az élet kiindulópontjának, „tárgyalási alapjának”. Sándor Iván pedig átadja ezt az érzést regényalakjának, aki szülőháza előtt gyermekkorára emlékezve éli át újra a boldogság pillanatát.

Mindaz, amit Kellermann Gyuri megtudott, hiányos, szakadozott múltképet eredményez. Nincs teljes megismerés, sugallja a regény, a látható mögött valami mindig láthatatlan marad, és „a dolgok annyifélek, ahányan írásba foglalják, hírekbe, rendeletekbe, törvényekbe.” (136–137.) Ahogy az ügyvéd mondja, „a történelem kiismerhetetlen, akár a válóperes történetek, ereszkedünk egyre mélyebbre, alászállunk abba a bizonyos sötétségbe, eljutunk a végpontig, aztán kiderül, hogy minden végpont mögött van egy újabb végpont”. (183.) Megerősíti ezt az a jelenet, amelyben a főszereplő ismét felkeresi Zsókát, hogy beszámoljon neki arról, amit megtudott. Az idős asszonyt kisebb baleset érte, agyrázkódást szenvedett, aminek következtében részleges amnéziába került, s már nem képes felfogni a hallottakat, csupán annak bizonyos részletei jutnak el a tudatáig. Ekkor ad át néhány tárgyat Gyurinak, köztük egy ezüst menórát, amely a regény fontos motívumaként értelmezhető. A főszereplő egyik tehetséges tanítványa, Daniella (akinek neve ismerősen csenghet a szerző *Követés* című regényét kísérő esszénaplójából) felkeresi otthonában tanárát, és megpillantja a könyvespolcra helyezett menórát. Gyermekkori emlékei idéződnek fel benne a széder estékhez kapcsolódóan, amikor a család legfiatalabb tagjaként neki kellett felolvasni a szövegből. Számára az a rész volt a legkedvesebb, amikor négyféle kérdést tesznek fel a Törvényekről. „A Gonosz azt kérdezi: mire valók a Törvények, nekem nem kellene. A Jóember azt kérdezi: egyáltalán mi ez? A Bölcs azt mondja: tanulmányozd, és értsd meg a jelentésüket... (...) A negyedik szánalomra méltó. Még kérdezni sem tud...” (173–174.)

Bár sok minden tisztázatlan maradt, mégsem tekinthető kudarcnak Kellermann Gyuri útja, leginkább azért, mert megértette a kérdezni tudás fontosságát. Az író vállalkozása pedig azért figyelemreméltó, mert sok irányba mutató, gazdagon rétegzett regényben foglalta össze mindazt, amire az utóbbi években koncentrált. Teszi ezt úgy, hogy nem kényszeríti ránk álláspontját, hiszen több lehetséges nézőpontot állít egymás mellé, gyakran sejtet, mintsem kimond bizonyos dolgokat, töprengésre, további kérdések megfogalmazására készíti az olvasót. A regény végén, Zsóka temetése után, Kellermann Gyuri megáll az üres ebédlőben, és úgy tűnik, mintha abban az „otthonos ürességben” összesűrűsödne mindaz, ami a regényben megfogalmazódott: „Ezt kellene megőrizni, gondolta. (...) Messziről hallatszott egy rendőrautó szirénája, aztán azt is elnyelte a hőésés.” (203.)